

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Cumont, Franz

Misteriile lui Mithra: De la originea cultului până la influența religioasă asupra Imperiului Roman / Franz Cumont ; trad. din lb. franceză: Alexandru Anghel ; ed.: Aurelian Scrimă; - Ed. a 2-a, rev. - București: Herald, 2020

Index

ISBN 978-973-111-780-5

I. Anghel, Alexandru (trad.)

II. Scrimă, Aurelian (ed.)

291

Pentru noutăți și comenzi:

www.edituraherald.ro

office@edituraherald.ro

Tel: 021.319.40.60, 021.319.40.61

Fax: 021.319.40.59, 021.319.40.60

Mob: 0744.888.388, 0771.664.320

FRANZ CUMONT

MISTERIILE LUI MITHRA

De la originea cultului
până la influența religioasă
asupra Imperiului Roman

Traducere și îngrijire ediție:
ALEXANDRU ANGHEL

FRANZ CUMONT

Les Mystères de Mithra

Bruxelles, 1913

EDITURA HERALD
București

Fig. 42 Camee mithraică (jasp roșu)	184
Fig. 43 Sol, Zeul-Soare (Mithra în calitate de cârmuitor al lumii)	185
Fig. 44 Patimile zeului (Aşa-numitul „Alexandru murind”)	
Fig. 45 Mithra trăgând cu arcul și zeul vânturilor (basorelief din Mainz)	189
Fig. 46 Schelet înlántuit	200
Fig. 47 Dadofor mithraic	210
Fig. 48 Dadofor mithraic	213
Fig. 49 Cronos mithraic, personificarea Timpului Infinit	220
Fig. 50 Nașterea lui Erithonios (de pe un vas grecesc)	221

Cuprins

PREFĂTĂ	7
CAPITOLUL I	
Originile mithraismului	15
CAPITOLUL II	
Răspândirea mithraismului în Imperiul Roman	47
CAPITOLUL III	
Mithra și puterea imperială a Romei	93
CAPITOLUL IV	
Doctrina misteriilor mithraice	109
CAPITOLUL V	
<i>Liturgia</i> , clerul și adeptii mithraismului	153
CAPITOLUL VI	
Mithraismul și religiile Imperiului Roman	175
ANEXE	
Arta mithraică	207
Index	225
Lista ilustrațiilor	231

CAPITOLUL I

Originile mithraismului

În timpuri îndepărtate, pe când strămoșii perșilor erau încă uniți cu cei ai hindușilor, Mithra era deja venerat. Înmormântările Vedelor îi celebrau numele aşa cum făceau şi imnurile din Zend-Avesta şi, în ciuda diferențelor care există între cele două sisteme teologice, ale căror expresii erau aceste două cărți, Mithra vedic şi Mithra iranian au păstrat atât de multe trăsături asemănătoare, încât nu ne putem îndoia de originea lor comună. Ambele religii vedeaau în Mithra un zeu al luminii, invocat împreună cu cerul, purtând într-o parte numele de Varuna şi în cealaltă parte numele de Ahura; din punct de vedere moral era recunoscut ca protector al adevărului, potrivnicul falsității şi erorii. Însă în poezia sacră a Indiei nu s-a păstrat decât o amintire řeversată a sa. Un singur fragment, şi acela destul de inexpresiv, este tot ce i s-a dedicat în mod special. Mithra apare cel mai adesea în aluzii întâmplătoare – mărturia tăcută a vechii sale măreții. Totuși, deși fizionomia sa nu este atât de distinct zugrăvită în literatura sanscrită, aşa cum este în scrierile Zend-Avesta, caracterul incomplet al trăsăturilor sale nu reușește să mascheze identitatea primitivă a naturii sale.

Conform unei teorii recente, acest zeu, pe care popoarele din Europa nu îl cunoșteau, nu făcea parte din vechiului pantheon arian. Mitra-Varuna, împreună cu ceilalți cinci Aditya celebrăți de Vede, ca și Mithra-Ahura și [cei șapte] Amesha Spenta¹ care, potrivit concepției avestice, îl înconjurau pe Creator, nu sunt în această teorie decât Soarele, Luna și planetele, a căror venerare a fost preluată de către indo-iranieni „de la un popor învecinat, superior acestora în știința cerului înstelat”, și nu putea fi vorba decât de locuitorii akkadieni sau semiți din Babilonia². Dar această ipoteză hazardată pare să fie contrazisă de o descoperire importantă. Documentele cuneiforme din Capadoccia au scos la iveală faptul că zeii indo-iranieni Mithra, Varuna, Indra și Nasatya au fost venerați până în secolul al XIV-lea înainte de era noastră, de către populația mitanni, vecină cu poporul hitit, populație stabilită în nordul Mesopotamiei³. Încă de la primele mențiuni istorice despre arieni aflăm că îl venerau pe Mithra, astfel că putem afirma că triburile din Iran nu au încetat să îl venereze pe Mithra de când au preluat puterea lumească și până în ziua convertirii lor la Islam.

În Zend-Avesta, Mithra este duhul luminii cerești. El apare înainte de răsăritura soarelui pe crestele stâncioase ale munților; în timpul zilei, el traversează cerul în carul său tras de patru cai albi, iar când se aşterne noaptea, el luminează în continuare, cu o strălucire tremurătoare, suprafața

¹ Zeități nemuritoare aflate în slujba Binelui. (N.red.)

² Oldenberg, *Die Religion des Veda*, 1894, p. 185.

³ Ed. Meyer, *Das erste Auftreten der Arier in der Geschichte* (Sitzb. Akad. Berlin), 1908, p.14.

pământului, „veșnic treaz, veșnic de veghe”. El nu este nici Soare, nici Lună, nici stele, ci cu „ale sale sute de urechi și ai săi sute de ochi” veghează lumea neîncetat. Mithra aude tot, vede tot, știe tot: nimeni nu îl poate însela. Printr-o evoluție naturală, el a devenit, din punct de vedere moral, zeul adevărului și al integrității, invocat în jurămintele solemne, el garanta împlinirea înțelegerilor de orice fel și îi pedepsește pe cei care jurau strâmb.

Împrăștiind întunericul, lumina reduce fericirea și viața pe pământ; căldura ce o însوtește fecundează natura. Mithra este „stăpânul păsunilor întinse”, cel care le face roditoare. El revarsă apele cerurilor și face ca plantele să răsără din pământ; celor ce îl cinstesc el le dă sănătate trupească, belșug de avuții și urmași înzestrați. Căci el este dătătorul nu doar al binecuvântărilor materiale, ci și al bunurilor spirituale. El este spiritul binefăcător ce acordă pace minții, înțelepciune, onoare și prosperitate, și face ca armonia să se așeze în mijlocul tuturor adeptilor săi. Zeii (*deva*) ce locuiesc în tărâmurile întunericului, răspândesc pe pământ, pe lângă ariditate și suferință, tot felul de vicii și impurități. Mithra, „de veghe și fără de somn, apără creația lui Mazda” împotriva uneltirii acestor zei. Se luptă fără încetare cu spiritele rele și cu nelegiuții ce slujesc acestora, aruncând asupra lor groaznicele pedepse ale mâniei sale.

Din fortăreața sa cerească, el își urmărește pe ascuns dușmani; înarmat până în dinti, se năpustește asupra lor, îi împrăștie și îi ucide. El pustiește și distrugе casele răufăcătorilor, nimicește triburile și popoarele care îl dușmănesc. Pe

de altă parte, pe timp de luptă, Mithra este cel mai puternic aliat al celor care cred în el. Loviturile dușmanilor lor „nu își ating ținta, căci, plin de furie, Mithra le iese în întâmpinare”; el le asigură biruința celor care

„au avut învățătură potrivită în cele bune, care îl cinstesc și îi aduc ofrande sacrificiale”¹.

Această caracteristică de zeu al oştirilor, care a reprezentat trăsătura predominantă a lui Mithra încă din zilele ahemenizilor, s-a accentuat, fără îndoială, în perioada de confuzie și tulburare când triburile ariene se aflau încă în război unul cu celălalt; dar, până la urmă, nu este decât dezvoltarea vechii concepții a luptei dintre zi și noapte. În general, imaginea pe care Zend-Avesta ne-o oferă despre vechea zeitate ariană, aşa cum am spus deja, este asemănătoare cu cea trasată de Vede în linii mai puțin accentuate, rezultând de aici că mazdeismul și-a păstrat principala sa temelie originară neschimbată.

Deși imnurile avestice oferă cele mai clare întrezăriri ale adevăratului chip al zeului antic al luminii, sistemul zoroastrian, adoptând venerarea zeului, i-a diminuat în mod neobișnuit însemnatatea. Ca preț al acceptării sale în Cerul avestic, el a fost nevoie să se supună legilor acestuia. Teologia l-a așezat pe Ahura-Mazda în vârful ierarhiei cerești, și de atunci nu putea să mai recunoască niciun altul ca egal al său. Mithra nu a fost făcut nici măcar unul dintre acei Amesha Spenta care ajutau Divinitatea supremă

în cârmuirea universului. El a fost trimis, alături de majoritatea vechilor divinități ale naturii, în grupul zeilor mai mici în rang, *yazata*¹, creați de Mazda. Mithra a fost alăturat unora dintre conceptele zeificate pe care persoanii obișnuiau să le venereze. Ca protector al războinicilor, el l-a primit ca însotitor pe Verethragha sau Victoria; ca apărător al Adevărului, el se aliază cu piosul Sraosha reprezentând Ascultarea legii divine, cu Rashnu, Dreptatea și cu Arshât, Corectitudinea. Ca zeu tutelar al Prospătății, el este invocat alături de Ashi-Vaňuhi, Bogăția, și cu Pârenđi, Belšugul. Împreună cu Sraosha și Rashnu, el protejează sufletul celor drepti împotriva demonilor ce caută să îl coboare în Infern, iar, sub paza lor, sufletul se înalță spre Paradis. Această credință iraniană a dat naștere doctrinei mântuirii prin Mithra, pe care, apoi, Occidentul a dezvoltat-o.

În același timp, cultul său presupunea desfășurarea unor ceremonii riguroase, conforme cu liturgica mazdeeană. I se aduceau ofrande sacrificiale din „vite mici și mari și din păsări zburătoare”. Aceste jertfe erau precedate sau însotite de obișnuitele libații cu sucul de Haoma² și de recitarea rugăciunilor ritualice, având întotdeauna o legătură de nuanțe sacre (*baresman*) în mâna. Dar, înainte de a îndrăzni să

¹ Zei zoroastrieni care îndeplinesc funcția de gardieni celești și mesageri divini. (N. red.)

² Băutura zeilor în mitologia persană, Haoma era și zeița protectoare a unei plante cu puteri magice, cu efect anestezic. Băutura făcută din această plantă oferea putere războinicilor și femeilor care nășteau dar și o cunoaștere aparte despre univers. (N. red.)

¹ Zend-Avesta, Yasht, X., *passim*.

se apropi de altar, adeptul era obligat să se purifice prin abluțiuni și flagelări repetitive. Această prescriere riguroasă amintește de ritul botezului și de încercările corporale impuse neofitilor romani înainte de inițiere.

Așadar, Mithra a fost acceptat în sistemul teologic al zoroastrismului; i s-a alocat în ierarhia divină un loc convenabil; a fost asociat cu însoțitorii de o impecabilă ortodoxie; era venerat la fel ca și ceilalți zei. Dar personalitatea sa puternică nu s-a supus cu ușurință restricțiilor riguroase ce i s-au impus, iar în textele sacre se găsesc vestigii ale unei concepții mult mai vechi, potrivit căreia, el ocupa în panteonul iranian o poziție mult mai înaltă. Mithra este invocat în repetitive rânduri alături de Ahura: cei doi zei formează o pereche, căci Lumina Cerului și Cerul însuși sunt în natura lor de nedespărțit. În plus, dacă se spune că Ahura l-a creat pe Mithra aşa cum a creat toate lucrurile, se spune, de asemenea, că l-a făcut tot atât de mare și demn ca și el. Într-adevăr, Mithra este un *yazata*¹, dar este, de asemenea, cel mai puternic și cel mai slăvit dintre aceste divinități.

„Ahura-Mazda a statornicit ca el să păstreze [ordinea] și să vegheze peste toată această lume mișcătoare”².

¹ *Yazata* era inițial un adjecțiv ce deriva din rădăcina verbală „yaz-”, „a venea, a cinsti”. Din aceeași rădăcină provine avestanul *yasna*, „venerare, sacrificiu, rugăciune”. Astfel un *yazata* este „o ființă demnă de cinstire” sau o „ființă sfântă”. (N. tr.)

² *Yasht*, X, 103.

Prin intermediul acestui războinic ce nu cunoaște înfrângere, Ființa Supremă nimicește demonii și îl face chiar și pe Spiritul Răului, însuși Ahriman, să tremure de frică.

Să comparăm aceste texte cu celebrul pasaj în care Plutarch¹ expune doctrina dualistă a perșilor: Ormuzd locuiește în tărâmul luminii veșnice,

„tot atât de departe, deasupra Soarelui, pe cât de îndepărtat este Soarele de Pământ”;

Ahriman domnește în tărâmul întunericului, iar Mithra ocupă un loc intermedian între aceștia. Începutul textului Bundahishn² expune o teorie asemănătoare, numai că, în locul lui Mithra, Aerul (*Vayu*) este cel situat între Ormuzd și Ahriman. Contradicția nu este decât una de termeni, căci, potrivit concepțiilor iraniene, Aerul este indisolubil unit cu Lumina, pe care se consideră că o susține. În sfârșit, un zeu suprem, întronat în empireul de deasupra stelelor, unde domnește o liniște perpetuă; sub el o zeitate activă, emisarul său și căpetenie a oștirilor cerești în lupta lor neîncetată cu Spiritul Întunericului, care își trimite zeii (*deva*) din măruntiale Iadului pe Pământ – aceasta este concepția religioasă, mult mai simplă decât cea a zoroastrismului, care se pare că a fost îndeobște acceptată în rândurile supușilor ahemenizilor.

¹ Plutarh, *De Iside et Osiride*, 46–47; *Textes et monuments*, vol. II, p. 33. [Vezi *Despre Isis și Osiris*, trad. Maria Genescu, p. 93–95, Ed. Herald, București, 2006, 2020. – N. tr.]

² Bundahishn, I, 2–4, în West, *Pahlavi Texts*, I (de asemenea, *Sacred Books of the East*, V), 1880, p. 3. [„Creația primordială”, numele unei colecții enciclopedice de cosmologie zoroastriană – N. red.]

Rolul remarcabil pe care religia vechilor perși îl-a acordat lui Mithra este atestat de o mulțime de dovezi. Doar el, împreună cu zeița Anahita¹, este invocat în inscripțiile lui Artaxerxes² alături de Ahura Mazda³. „Regii cei mari” erau cu siguranță foarte atașați de el și îl priveau ca pe protectorul lor special. Pe el îl chemau ca să fie martor la adevarul cuvintelor lor și pe el îl invocau înaintea unei bătălii. Aceștia îl considerau, fără doar și poate, ca fiind zeul ce a adus biruința monarhilor; în opinia lor, el era cel ce a făcut să coboare asupra lor acea lumină misterioasă care, potrivit credinței mazdeene, este o garanție a succesului perpetuu pentru prinți, a căror autoritate o consacră.

Nobilimea a urmat și ea exemplul conducătorului. Numărul mare de nume teofore, adică purtătoare de zeu, compuse din cel al lui Mithra, care erau purtate de aristocrații din Antichitatea cea mai îndepărtată, este o dovadă a faptului că venerarea acestui zeu era răspândită în rândurile nobilimii.

Mithra ocupa un loc extins în riturile cultului oficial. În calendar, cea de-a șaptea lună era dedicată lui și tot lui, fără

¹ Ardevi Sura Anahita este, în limba avestică, numele unei entități iraniene cosmologice venerate ca divinitate a „apelor” (*Aban*) și, prin urmare, este asociată cu fertilitatea, vindecarea și înțelepciunea. Numele ei este *Ardvisur Anahid* sau *Nabid* în persana de mijloc și în cea modernă, *Anahit* în armeană. Istoricii greci și cei romani din Antichitatea clasică o pomenesc cu numele de *Anaitis* sau o identifică cu unele dintre divinitățile din propriile lor panteonuri. (N. tr.)

² Artaxerxes al II-lea Memnon (c. 436–358 î.Hr.) a fost rege al Persiei din 404 î.Hr. până la moartea sa. (N. tr.)

³ Inscripția de la Susa spune: „Prin voia lui Ahura Mazda, Anahita și Mithra clădesc acest palat. Fie ca Ahura Mazda, Anahita și Mithra să mă apere de toate relele”. (N. tr.)

îndoială, și era încchinată și cea de-a șaisprezecea zi a fiecărei luni. Dacă l-am crede pe Ctesias¹, în timpul celebrării lui Mithra, regelui i se îngăduia să se complacă în încchinarea unor libații copioase în cinstea zeului și să execute dansurile sacre. Cu siguranță, cu prilejul acestei sărbători se făceau sacrificii solemne și se organizau ceremonii grandioase. *Mithrakana* erau cunoscute în întregul Orient Apropiat, iar în timpurile moderne au ajuns să fie celebrate la începutul iernii sub forma de *Mithragān* de toată Persia musulmană. Renumele lui Mithra a ajuns până la granițele Mării Egée; el este singurul zeu iranian al căruia nume era popular în Grecia antică, și acest fapt simplu dovedește cât de profund era venerat Mithra de popoarele marelui imperiu învecinat. Știm că Artaxerxes Ohus² a ridicat statui închinate zeiței Anahita în diferitele capitale ale imperiului: în Babilon, Damasc și Sardis, ca și în Susa, Ecbatana și Persepolis. Babilon, fiind în special reședința de iarnă a conducătorilor, era locul unde se adunau numeroși reprezentanți ai clerului oficial; numiți *Magi*, membrii acestuia aveau autoritate peste preoții băstinași³. Prerogativele pe care protocolul imperial le garanta membrilor acestui cler oficial nu îi puteau scuti de influența puternicei castei sacerdotiale care înflorea în tandem cu ei.

¹ Ctesias apud Athen., X, 45 (*Textes et monuments*, de acum încolo citat T. et M., vol. II, p. 10) [Ctesias din Cnidus, medic și istoric grec, care a trăit în sec. al IV-lea î.Hr.; vezi Ctesias de Cnide. La Perse. L'Inde. Autres fragments, ed. și tr. Dominique Lenfant, Collection Budé, Belles Lettres, Paris, 2004 – N. tr.]

² Artaxerxes al III-lea Ohus a condus Persia din 358 î.Hr. până în 338 î.Hr. și era fiul lui Artaxerxes al II-lea. (N. tr.)

³ Vezi R. C. Zaehner, *The Teachings of the Magi*, MacMillan, New York, 1956. (N. tr.)

Astfel, teologia erudită și rafinată a caldeenilor a fost suprapusă peste credința mazdeeană primitivă, care era mai degrabă o îngrămădire de tradiții decât un corp bine stabilit de dogme clare. Legendele celor două religii au fost asimilate, divinitățile au fost suprapuse, iar venerarea semită a stelelor (astrolatria), rodul uriaș al îndelungatelor observații științifice, s-a amestecat cu miturile despre natură ale iranienilor. Ahura Mazda a fost confundat cu Bel, care domnea peste ceruri; Anahita a fost asemuită cu Ishtar, ce patrona planeta Venus; în timp ce Mithra a devenit Soarele, Shamash. Ca și Mithra, în Persia, Shamash, în Babilon, este zeul Dreptății; ca și el, apare la răsărit, pe vârful munților și își urmează cursul zilnic de-a lungul cerurilor într-un car strălucitor; în sfârșit, ca și el, asigură războinicilor victoria în bătălia și este protectorul regilor. Transformarea adusă de ideile semite în credințele persoanelor a avut un caracter atât de profund, încât, secole mai târziu, în Roma, căminul inițial al lui Mithra era aşezat, destul de des, pe malurile Eufratului. Conform lui Ptolemeu¹, această divinitate solară puternică era venerată în toate ținuturile din India până în Asiria.

Dar Babilonul nu a fost decât o etapă în răspândirea mazdeismului. Foarte curând, Magii au traversat Mesopotamia și au pătruns în inima Asiei Mici. Se pare că, sub domnia primilor ahemenizi, ei s-au instalat în grupuri mari atât în Armenia, unde religia autohtonă a

¹ Ptolemeu, *Tetrabiblos*, II. 2.

cedat treptat în fața cultului lor, dar și în Capadoccia¹, unde focurile din altarele lor au continuat să ardă, în număr mare, până în zilele renumitului geograf Strabon. În timpuri stravechi, Magii au ajuns până în îndepărțatul Pont, în Galia, în Frigia. Chiar și în Lidia, sub domnia antoninilor, urmașii lor continuau să cânte imnurile lor barbare într-un sanctuar atribuit lui Cyrus. În Capadoccia cel puțin, aceste comunități au ajuns să supraviețuiască chiar și după triumful creștinismului și să se perpetueze până în secolul al V-lea al erei noastre, transmițând cu fidelitate, din generație în generație datinile, obiceiurile și cultul lor.

Merită menționat faptul că acești coloniști erau numiți *maguseeni* (din grecescul *magousaioi*, corespondentul perfect al cuvântului siriac *magushayé*, magi), aceasta fiind transcrierea exactă și a pluralului semitic iar limba scrisă pe care o foloseau, și cel mai probabil și limba liturgică, nu era limba persană, ci aramaica, pe care încă de când se aflau sub domnia ahemeniților o utilizau în relațiile diplomatice și comerciale desfășurate la vest de râul Tigru.² Nimic nu demonstrează mai bine cât de profundă a fost influența caldeenilor asupra mazdeismului anatomic.

¹ În vechea geografie, Capadoccia (de la persanul: *Katpatuka*, „țara cailor frumoși”, gr. *Καππαδοκία*, turc. *Kapadokya*) a fost un ținut din interiorul Asiei Mici (Turcia modernă) (N. tr.).

² Fapt dovedit prin descoperirea inscripțiilor bilingve, în greacă și aramaică, din Capadoccia și Armenia. Cf. Lidzbarski, *Efemeris für sem. Epigr.*, I, p. 60.